

Ve světle Olbrachtova románu se jeví článek Arnošta Heinricha jako novinářská simplifikace. Heinrichův text však neodkazuje ke stejnému Šuhajovi jako Olbrachtův román. Heinrichův „Šuhaj“ je kulisou, za níž se odehrává podstatnější příběh: politický zápas o upevnění demokracie a úsilí o reformaci české národní povahy. Vyzdvihuje-li Heinrich oproti Šuhajovi jako hrdinu četníka, najdeme k tomu obdobu v kladných postavách strážníků a četníků v *Povídkách z jedné a druhé kapsy* Karla Čapka.

Polemický tón kritiky režimu se jistě objevuje i v Olbrachtově románu, ale není jeho dominantou. Fikční svět románu je oproti novinovému článku totiž daleko různorodější, dialogičtější, je to vlastně střídání různých narativních perspektiv a pohledů.

K další četbě:

HANUŠKA, Petr

2001 „Komentář“; in *Ivan Olbracht: Nikola Šuhaj loupežník*.

Golet v údolí; ed. P. Hanuška (Praha: NLN), s. 422–478

HOLUB, Ota

1983 *Věc: Loupežník Nikola Šuhaj* (Praha: Československý spisovatel)

MRAVCOVÁ, Marie

1986 „Ivan Olbracht: Nikola Šuhaj loupežník“; in *Milan Zeman a kol.: Rozumět*

literatuře 1. Interpretace základních děl české literatury (Praha: SPN), s. 280–288

OPELÍK, Jiří

1995 „Ivan Olbracht“; in *Dějiny české literatury IV*; eds. Z. Pešat –

E. Strohsová (Praha: Victoria Publishing), s. 554–571

PÍŠA, Antonín Matěj

1982 [1949] *Ivan Olbracht* (Praha: Československý spisovatel)

POHORSKÝ, Miloš

1974 „Čas mýtu – Nikola Šuhaj loupežník“; in *Miloš Pohorský:*

Portréty a problémy (Praha: Mladá fronta), s. 262–275

[10]

Česká próza 20.–21. století

Arnošt Lustig: *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*
publicistický styl (Ota Kraus – Erich Schön: *Továrna na smrt*)
Interpretace textů Jiří Holý

TEXT 1

Arnošt Lustig: Modlitba pro Kateřinou Horovitzovou

[...]

1 Poručík Schillinger hrubě zaklel. Byly to nejhorší kletby, jaké kdy Kateřina Horovitzová slyšela, a skončily rozkazem:

„Dolů s tím hadrem! Zatančíš nám, jak si budeme přát!“

5 Bylo by možné uvádět více, ale není to třeba. Uvolnila nejprve nejsvrchnější knoflíček, pak prostřední.

„Nic si z toho nedělej,“ povzbudil ji Horst Schillinger naposled. „Na tomhle koupalíšti se opaluje nahý každá slušná ženská.“

To vzbudilo zatím nejsilnější smích. Jen proto asi dodal spíše k nim než k ní samé:

10 „Půjčujete si prádlo u nás, se zárukou. Naše značka.“

Musela se zaklonit trochu dozadu, aby tam dosáhla; ohnula ruku prudele v lokti a najednou strhla bělostný, jemně prošivaný kus prádla a udeřila přezkou na druhém konci Horsta Schillingerova mezi oči. Bylo to nenadálé ve chvíli, kdy se nejsrdečněji smál; oslepila ho i překvapením, kromě bolesti, protože touto svlékárnou prošly už tisíce a statisíce lidí poslušných jako ovce, a nikdy se nic podobného nestalo.

Poručík Schillinger se nezmohl ani na údiv, ani na odpor. Nebyl na tento úder zdaleka připraven; oslepenýma očima, plnýmá slz, vzdáleně pocítil, jak Kateřina Horovitzová vytrhla z jeho otevřeného pouzdra pistoli. Když sem dohmátí rukama, byla už zbraň venku a vystřelila mu do břicha; svalil se k zemi s vlčím zavytím. Jeho zástupce, kterého prve nazval holobrádkem, sem duchapřítomně skočil. Neboť němečtí vojáci byli vždy vedeni v duchu těsného kamarádství a tuto mravní vlastnost v nich nikdo nezdeptal. Téměř v téže chvíli z ústí pistole v ruce Kateřiny Horovitzové vyšlehl nový plamen. Byl to malý plamínek proti mnoha dýmajícím komínům krematorií všude kolem dokola, a na rozdíl od nich také brzy ustal. Ale rovněž tělo holobrádka se skácelo.

[...]

30 Náhle se odzadu ozval suchý hlas pana Bedřicha Brenskeho:

„Vzpamatujte se, pánové, bylo by neštěstí, kdybyste se nedostali včas na cestu. Všechno je vyřízeno a po koupeli s vámi osobně promluví váš diplomatický zástupce. Všichni, s nimiž jsem hovořil, na vás už čekají. Venku je švýcarský lékař – guvernér. Pánové, proboha, klid.“

V jeho hlase zaznělo bez většího vzrušení všechno, co jim mezi těmito dvěma a třemi soumraky říkal, a znělo to jako ozvěna, která přichází z nesmírné dálky. Možná, že se ovládal, aby to řekl klidně, nebo aby to vůbec vyslovil.

40 Odpověděl mu znovu výstřel Kateřiny Horovitzové, na kterou ve svém apelu zapomněl. Pálila, aniž ovšem někoho ještě zasáhla, protože ani nesvedla zaměřit ústí zbraně, a opakovala pouze ke každé ráně nějaké jméno, které nikdo z přítomných neznal, anebo nerozeznal. Poslední bylo jméno Lea.

45 Pan Brenske znovu vykřikl, ale to už nebylo k vyvoleným s americkými pasy:

„Komando, zakročte!“ Jakkoli se zdráhal uvést jak.

Nato z rohu, kde se kryli před možným zásahem kulí odražených od zdi, vyběhlo několik mužů ve vézeňských šatech, mezi nimi krejčí; 50 bystře zvedli zahozené zbraně, ale neobrátili je směrem, kde stál pan Brenske, nýbrž tak, jak očekával, když křikl, proti hloučku těch devatenácti a jedné ženy.

Dali se všichni zahnat do umývárny, za kterou muži ve vézeňských oděvech zabouchli vnější dveře a zajistili je železnou závorou. [...]

Arnošt Lustig: *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou* (1964, cit. podle A. Lustig:

Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou; Andrej Šťástný, Praha 2003, s. 113–115)

TEXT 2

Ota Kraus – Erich Schön: *Továrna na smrt*

[...]

¹ Krátce po obsazení Itálie Německem v létě 1943 přivezli do Birkenau transport 2 000 internovaných Židů, amerických státních příslušníků. Bylo jim řečeno, že budou přestěhováni do Švýcarska a tam vyměněni za německé vězně, zatím však byli posláni do plynových komor.

⁵ Tehdy měl dozorcí službu v krematoriu, v kterém byly plynovány ženy, pověstný zběsilý raportführer Schillinger. Když rozkázal jedné herečce, aby svlékla také podprsenku, herečka prudce strhla šat, hodila jej Schillingrovi do tváře, vytrhla mu pistoli a střílela ho do břicha. Přitom zranila také esesáka Emericha. Nastal zmatek, někteří esesáci odhodili zbraně a utekli.

¹⁰ Vězňové sonderkomanda uposlechli rozkazů a výzev esesdůstojníků, chopili se odhozených zbraní a zahnali oběti zpátky do plynové komory. Za tento čin byli odměněni zlepšeným přidělem potravin.

[...]

Ota Kraus – Erich Schön: *Továrna na smrt* (Čin, Praha 1946, s. 137)

INTERPRETACE TEXTŮ

Jiří Holý

Oba úryvky jsou ve vztahu textu a pretextu. To znamená, že událost, kterou líčí dokumentární kniha dvou bývalých osvětimských vězňů Oty Krause a Ericha Schöna (později převzal jméno Erich Kulka), se stala inspirativním východiskem novely Arnošta Lustiga (narozen 1926). Novela byla napsána na začátku šedesátých let, vyšla nejprve v časopisu Plamen a knižně roku 1964. Je to patrně nejuspěšnější autorovo dílo, český vyšlo vícekrát a bylo přeloženo do mnoha jazyků. V polovině šedesátých let podle něho vznikl televizní film, který natočil Antonín Moskalyk a který získal několik mezinárodních ocenění.

Text 2 je jednou z mnoha epizod v osvětimském táboře (továrně na smrt), které autoři zaznamenávají na základě vlastní zkušenosti a vyprávění svědků. Je to tedy text, který má být hodnověrný. Text 1 je jednou ze závěrečných scén rozsáhlého fikčního příběhu, který je složitě konstruován. Jeho hlavní linii tvoří líčení osudů bohatých amerických Židů, které Němci zajali po invazi Spojenců v Itálii. I u Lustiga jich původně bylo dva tisíce, z nich Němci vybrali devatenáct nejbohatších. Bylo jim slíbeno propuštění za výkupné a výměnou za zajaté vysoké německé důstojníky. Příběh začíná v Osvětimi, kdy se k Američanům na přání jednoho z nich, Hermana Cohena, připojuje Kateřina Horovitzová, mladá Židovka z Polska, šťastnou náhodou zachráněná před smrtí. Nacistický důstojník tajného oddělení Bedřich Brenske, který má celou skupinu na starosti, střídáním hrozeb a slibů zbaví naivní Američany jejich peněz uložených v bance. Nejprve je odvezen z tábora do přístavu, kde jim ukáží loď, která je má odvézt na svobodu. Potom jim slibují, že je dopraví do Švýcarska. Nakonec se znovu ocitnou v osvětimském táboře, kde se mají kvůli údajné dezinfekci vykoupat. Ocitají se v šatně před plynovou komorou, kde dostanou příkaz, aby se svlékli.

První část citovaného Lustigova textu má dva protagonisty. Podobně jako v dramatu je situace vyhodnocena. Na jedné straně negativně hodnocená postava Schillingera, která se vyznačuje hrubostí, vulgarnitou a bestialitou (*hrubě zaklel* [1], *sválil se na zem s vlčím zavýtím* [22]; vlk se ocitá v kontrastu s ovci v předchozím odstavci [16]). Na druhé straně Kateřina, která je v úloze bezmocné oběti. Ne přímo ji charakterizuje *bělostný, jemně prošívaný kus prádla* [12–13]. Oba vědí, že Kateřina a další Židé jdou na smrt. Schillinger ji přesto ponižuje, předvádí se před svými kumpány a nutí ji, aby se před nimi svlékala.

V tomto střetnutí moci a bezmoci, vlka a ovce, zla a dobra má zlo všechny trumfů v rukou. Přesto odchází poraženo, jak to odpovídá tzv. *master narratives*, obecně uznávaným a v našem kulturním společenství dominujícím *příkladem vyprávěním*. Konflikt je ještě vyhocen tím, že otrlého esesáka Schillingera zastřelí bezbranná nezkušená dívka. Kateřina Horovitzová je napul dítě, pochází z chudé rodiny s mnoha sestrami. Kdysi ve Varšavě tancila na jakési akci odborového sdružení a od té doby touží stát se tanečnicí. Tanec, zvláště dívčí, mívá příznak magický a erotický. Schillinger jí

rozkazuje: „*Dolů s tím hadrem! Zatančíš nám, jak si budeme přáti!*“^[3] Narážka na Salome, dívku, která tančila před Herodem a která si vyžádala hlavu Jana Křtitele, tak může být jednou z konotací Lustigova textu. Erotičnost scény je podtržena tím, že se Kateřina před Schillingerem pomalu svléká a udeří ho přezkou o podprsenu. V *Továrně na smrt*, kde se scéna odehrává ve skupině žen, se píše, že hodila esesákoví šaty do tváře. Autor v *Modlitbě pro Kateřinu Horovitzovou* dovedně spojil mezní situaci lágru a smrti s vyzývavou erotičností, což je spojení, které v jeho díle najdeme v jiné variantě už v *Dítě Saxové* (1962) a poté ještě mnohokrát.

Třetí figura, která se objevuje v první části Lustigova textu, hraje jen dílčí roli. Je to Schillingerův podřízený (v *Továrně na smrt* Emerich), *holobrádek*^[23], který je zprvu divákem a potom se snaží Schillingerovi pomoci. Je charakterizován jako mravně a duchapřítomný^[23–25], což v kontextu vyznívá ironicky. Ani jednu vlastnost ve skutečnosti neprokáže, než stačí zasáhnout, skácí se po dalším výstřelu Kateřiny Horovitzové na zem.

Zajímavé jsou proměny perspektivy vyprávění. Celá novela je totiž vyprávěna převážně z perspektivy oběti, tedy dlouho nic netušících Američanů a postupně prohlédající Kateřiny. (Přibližně se proto vždy mluví o *panu Brenskemu* [30, 45, 51], *Kateřině Horovitzové* [2, 20, 40], ne o Brenskemu apod.) Napětí vyrůstá z toho, že čtenář, u kterého se dá předpokládat znalost realit o nacistickém režimu, koncentračních táborů a holokaustu, záhy poznává, co skupinu Židů čeká, zatímco oni sami to nevědí nebo od určité chvíle (kdy přijdou o všechny peníze a jeden z nich je zastřelen) nechťejí vědět. Tato perspektiva není jediná, je však dominantní. V závěrečných scénách se proměňuje. První věta je podána z hlediska Kateřiny (*nejhorší kletby, jaké kdy Kateřina Horovitzová slyšela* [1–2]). Následuje scénické vyprávění s poněkud nejasnou autorskou poznámkou: *Bylo by možné uvádět více, ale není to třeba*^[4]. Od slova *Bylo to nenadále...*^[14] vidíme události z perspektivy Schillingera. Slova *svátil se k zemi s vlčím zavýřím*^[22] už k ní nepatří, není to však ani neutrální scénické konstatování. Vzhledem k negativnímu hodnocení to je buď perspektiva vypravěče, nebo Kateřiny. Hned se však perspektiva znovu mění, následující dvě věty vnímáme z hlediska Schillingerova zástupce (*důchopřítomně*^[23], *těsně kamarádstvím*^[24–25], *nezdeptal*^[25]). Poté přicházejí dvě věty scénického konstatování, mezi ně je však vklíněna věta s odlišnou perspektivou: *Byl to malý plamínek proti mnoha dýmajícím komínům krematorií všude kolem dokola, a na rozdíl od nich také brzy ustal*^[27–28]. Zde opět přichází ke slovu vypravěč. Ale není to vypravěč, který jen pozoruje aktuální události a případně je komentuje. Má rysy tzv. autorského vypravěče, který je vzdálen aktuálnímu fikčnímu světu, vystupuje z něho a hodnotí jej s odstupem. Perspektiva vnímání se tak rozšiřuje prostorově (z převlékárny na celý prostor tábora) i časově (z aktuálně prožívaného času do budoucnosti).

Všimněme si nyní druhé části citovaného Lustigova textu. Objevuje se v něm další postava, nacistický důstojník Bedřich Brenske, který má skupinu Židů na starosti a hraje s nimi zlou hru. Je inteligentní, vystupuje kultivovaně, zdůrazňuje, že je mu cí- zí hrubé násilí a že je ochoten se domluvit. Přesvědčí americké Židy, aby na německá

konta ve Švýcarsku postupně převáděli své peníze. Daří se mu to, protože v nich vzbudí naději na záchranu a zároveň jim skrytě vyhrožuje a jakoby nerad je konfrontuje s brutální realitou tábora a nacistického režimu. Přibližně jsou jeho sofistifikované dvojnásobné promluvy (objevují se mimo naši ukázkou), které si jeho oběti vykládají ve svůj prospěch, které však mají skrytý smysl naznačující jejich smrt.

Můžeme-li Kateřinu Horovitzovou číst na pozadí postavy Salome nebo ještě spíše, jak autor v dalším textu naznačuje, biblické Judith, můžeme postavu Bedřicha Brenského vnímat na pozadí dáblského Meřtstofela. Promítá se sem jedno z velkých témat české literatury 20. století, zneužívání řeči, které je signálem pro manipulaci lidmi. Můžeme připomenout Karla Čapka, Karla Poláčka, Egona Hostovského, v poválečné literatuře aspoň Václava Havla. V jejich dílech se objevují fráze, flokulace, deformovaný jazyk, který zamlžuje empirickou realitu a který je prvním krokem pro zneužívání moci!¹

Také v citovaném úryvku se Brenske pokouší o jeden ze svých proslulých. Tentokrát je to přímá lež, kterou se pokouší uklidnit americké Židy, kteří by mohli na cestě na smrt ještě svým vrahům zkomplikovat situaci. Nikdo tentokrát neodpovídá, ani Kateřina Horovitzová, která v závěrečných scénách novely vůbec nepromluví. Je to jediná žena mezi mnoha muži nejen v této scéně, ale vlastně v celé novele.² Přesto se právě ona vzbouří. Reaguje dalšími výstřely, jimiž sice už nikoho nezasažne,² ale při každém z nich si opakuje jména blízkých příbuzných, kteří v Osvětimi zahynuli v plynové komoře (poslední byla její milovaná nejmladší sestra Lea).

Následuje další překvapivý obrat. Brenske nedává povel německým vojákům, aby proti Kateřině zasáhli, ale vyzývá k zásahu *komando*^[47]. Jde, jak se uvádí v *Továrně na smrt*, o tzv. *sonderkomando*^[12], které tvořili vězňové z tábora, většinou Židé, později také Poláci a další. Jejich úkolem bylo přivést lidi určené ke zplynování do šatny, dohlížet na to, aby se všichni svlékli, přešli do plynové komory a po jejich smrti mrtvá těla uklidit a spálit v krematoriu. Byla to nepochybně nejhorší práce, která vězně v táboře mohla očekávat. Členové *sonderkomand* měli určité výhody (jídlo, alkohol), byli však přísně odděleni od zbytku tábora a po čase byli vždy sami zlikvidováni. Tato činnost předpokládala těžko představitelnou mravní otrlost.

Jsou to tedy sami vězňové, kdo potlačí vzpouru Kateřiny Horovitzové a zaženou ji spolu s ostatními do uzavřené umývárny (v *Továrně na smrt* do plynové komory), kde je potom Brenske s oddílem německých vojáků postřílejí. Kateřina Horovitzová je zasažena jedinou ranou přímo do srdce, její tělo zůstane neporušené. Je přeneseno do skladiště se sušárnou vlasů a tam leží jako na katafalku tři dny. Příběh tak končí smrtí Kateřiny, ale také spravedlivou pomstou a jakousi posmrtnou sakralizací hlavní hr- dinky, což opět odpovídá tradičním *master narratives*.

1 Přímou o jazyce nacistické propagandy a způsobu její manipulace psal Victor Klemperer, německý Žid, jemuž se podařilo přežít holokaust *Jazyk Třetí říše – LTI*, český 2003).

2 V původní rukopisné verzi měla Kateřina zastřelit větší množství osob, autor na radu redakce jejich počet redukoval na dvě (srov. Bauer 2003).

K další četbě:

BAUER, Michal

2003 „Ani zapomenout, ani odpustit“; in Arnošt Lustig: *Modlitba pro Kateřinu Horvitzovou* (Praha: Andrej Štátný), s. 131–155

BOROWSKI, Tadeusz

1966 *Kamenný svět*; př. H. Teigová (Praha: Naše vojsko)

1987 *Rozloučení s Marií*; př. H. Stachová a H. Teigová (Praha: Odeon)

FRIEDLER, Eric – SIEBERTOVÁ, Barbara – KILIAN, Andres (eds.)

2007 *Svědkové z továrny na smrt. Historie a svědectví židovského*

sonderkomanda z Osvětimi; př. V. Čadský (Praha: Rybka

GRADOWSKI, Saimen

1998 „V srdci pekla“; in *Terezínské studie a dokumenty*; eds. M. Kárný – M.

Kárná – E. Lorencová; př. K. Čapková (Praha: Academia), s. 311–333

HAMAN, Aleš

1995 *Arnošt Lustig (Jinočany: H&H)*

HOLÝ, Jiří

2007 „Smrt Horsta Schillingera“; in *Holokaust – Šoa – Zagłada v české, slovenské a polské literatuře*; ed. J. Holý (Praha: Karolinum), s. 29–54

ŽYWULSKA, Krystyna

1957 *Přežila jsem Osvětim*; př. F. Král (Praha: Naše vojsko)

[11]

Česká poezie 20.–21. století

Václav Hrabě: *Voda načichlá nikotinem*
publicistický styl (Václav Hrabě: *Třicet a jedna noc*)
Interpretace textů Bohuslav a Jana Hoffmannovi